

OBRAZ KLINICZNY SZKORBUTU W ŚWIETLE ZAŚWIADCZENIA CHIRURGA JANA KŁOSSOWICZA Z 1811 ROKU

THE CLINICAL IMAGE OF SCURVY IN LIGHT OF THE STATEMENT OF JAN KŁOSSOWICZ,
A SURGEON, FROM THE YEAR 1811

Jacek Starzyk^{1, 2}, Katarzyna Starzyk-Łuszcz³

¹ Zakład Fizjologii i Patofizjologii, Instytut Pielęgniarstwa i Potożnictwa
Wydział Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
Kierownik Zakładu: prof. dr hab. n. med. Marek Kochmański

² Poradnia Nefrologiczna Świętokrzyskiego Centrum Onkologii w Kielcach
Dyrektor: dr n. med. Stanisław Gózdź

³ NZOZ „BGMED” Warszawa
Kierownik: lek. med. Ewa Gyrczuk

STRESZCZENIE

W działalności zawodowej lekarzy ważne miejsce zajmuje wydawanie zaświadczeń lekarskich. W pracy przedstawiono zaświadczenie lekarskie chirurga Jana Kłossowicza z 1811 roku, w którym opisano obraz kliniczny szkorbutu. Choroba ta znana jest od XIII wieku. W XVI wieku odkryto, że sok z cytryn zapobiega i leczy to schorzenie. W 1928 roku wyizolowano substancję czynną – kwas askorbinowy. Opis szkorbutu dokonany przez chirurga Kłossowicza porównano z opisami tej choroby w podręcznikach medycznych z początku drugiej połowy XIX i końca XX wieku. Stwierdzono, że na przestrzeni blisko 200 lat sposób przedstawiania obrazu klinicznego tego schorzenia nie zmienił się istotnie. Podkreślono, że zaświadczenia lekarskie o stanie zdrowia wydawane przez lekarzy w ubiegłych stuleciach są cennym źródłem wiadomości o symptomatologii chorób.

Słowa kluczowe: szkorbut, historia medycyny.

SUMMARY

Issuing medical statements is important in the professional activity of doctors. A medical statement of the surgeon Jan Kłossowicz from 1811 is presented in the paper. In this statement, the clinical image of scurvy was presented. This disease has been known since the 13th century. It was found in the 16th century that lemon juice prevents and treats this disease. In 1928, the ascorbic acid active substance was isolated. The description of scurvy drawn by the surgeon Jan Kłossowicz was compared with the descriptions of this disease in medical textbooks from the early second half of the 19th century and the end of the 20th century. It was found that within the timespan of nearly 200 years the way in which the medical image of this disease is presented has not changed significantly. It was stressed that the medical statements concerning the state of health which were issued by doctors in previous centuries are a valuable source of information on the symptomatology of diseases.

Key words: scurvy, the history of medicine.

WSTĘP

Działalność zawodowa lekarzy obejmuje oprócz czynności diagnozowania i leczenia również wystawianie zaświadczeń lekarskich.

Kodeks Etyki Lekarskiej uchwalony 2 stycznia 2004 roku przez Nadzwyczajny VII Krajowy Zjazd Lekarzy w artykułach 40 i 41 omawia problem zaświadczeń lekarskich. Według artykułu 40 wydawanie zaświadczeń lekarskich jest dozwolone jedynie na podstawie aktualnego badania lub odpowiedniej

dokumentacji. W artykule 41 zapisano, że każde zaświadczenie lekarskie lub inny dokument medyczny powinien umożliwić identyfikację lekarza, który go wystawił, treść dokumentu powinna być zgodna z wiedzą i z sumieniem lekarza. Nie może być ona formułowana przez lekarza pod presją lub w oczekiwaniu osobistych korzyści [1].

Wydawanie zaświadczeń lekarskich dotyczyło również lekarzy wykonujących zawód w ubiegłych stuleciach. Interesujący przykład stanowi zaświadczenie wydane 15 grudnia 1811 roku przez Jana Ne-

pomucena Kłossowicza, przysięgłego i patentowanego chirurga. Znajduje się ono w aktach konsystorskich parafii Chrzastów, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach (ADK) [2]. Tekst źródłowy przedstawiono w aneksie. Opracowano go zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* [3].

Wspomniany chirurg wydał zaświadczenie na prośbę księdza Bernarda Krawczyckiego, dominikana, przebywającego na dworze księżnej Potockiej w Chrzastowie. Chrzastów jest obecnie prawobrzeżną dzielnicą Koniecpola. Dobra Koniecpol-Chrzastów były własnością Koniecpolskich h. Pobóg do 1719 roku, następnie Lubomirskich do 1754, w 1796 roku przeszły w ręce Czapskich, a od nich na drodze posagu do Potockich. W Chrzastowie znajdował się pałac Potockich [4, 5]. Ksiądz Krawczycki był kapelanem na dworze Potockich. W 1811 roku został wezwany przez prowincjała zakonu dominikanów do powrotu do klasztoru św. Jakuba w Sandomierzu w celu objęcia urzędu przeora klasztoru. Cierpiąc na szkorbut, który opisał w zaświadczeniu chirurg Kłossowicz, zakonnik nie czuł się na siłach, aby objąć to stanowisko. Zwrócił się z pisemną prośbą do konsystorza kieleckiego o zwolnienie go z tego obowiązku. List zakonnika znajduje się w wymienionych aktach parafialnych [2]. Do tego listu ksiądz załączył zaświadczenie o stanie zdrowia.

Szkorbut jest awitaminozą. Termin scorbutus pojawił się ok. 1230 roku. Z chorobą tą spotkano się podczas wypraw krzyżowych w XIII wieku. Po rozpowszechnieniu się uprawy ziemniaków w XVII wieku choroba ta była rzadziej obserwowana i dotyczyła głównie żeglarzy pozbawionych świeżego pokarmu roślinnego. W 1560 roku oficer marynarki Jaques Cartier po powrocie z wyprawy do Kanady opisał to schorzenie i równocześnie podał, że leczy je napar z igieł sosnowych. Portugalczycy i Holendrzy odkryli, że sok z cytryny jest skuteczny w leczeniu szkorbutu, opisał to w 1601 roku James Lancaster. W 1928 roku amerykańsko-węgierski fizjolog Albert Szent-Gyorgyi von Nagryrapolt (1893–1986) wyizolował z pieprzu kajeńskiego substancję czynną, którą nazwano w 1932 roku kwasem askorbinowym [6].

Kwas askorbinowy ma właściwości antyoksydacyjne, ułatwia wchłanianie żelaza niehemowego, biosyntezę karnityny, konwersję dopaminy do norepinefryny i syntezę wielu hormonów peptydowych. Jest również istotny dla metabolizmu tkankowego i hydroksylacji proliny, komponentu kolagenu [7]. W awitaminozie C dochodzi do upośledzonego wytwarzania kolagenu, osteoidu i dentyny. Defekt wytwarzania substancji międzykomórkowej tkanki łącznej naczyń krwionośnych jest przyczyną ich niezwyklej podatności na drobne nawet urazy oraz wybroczyn krwawych, mogących się pojawiać we

wszystkich narządach, jak również upośledzonego wytwarzania się blizn po urazach [8].

Zaświadczenie wydane przez chirurga Kłossowicza zawiera wszystkie elementy współczesnego zaświadczenia lekarskiego. Wymienione zostało miejsce i data wystawienia dokumentu, imię i nazwisko, wiek, miejsce zamieszkania badanej osoby. Przedstawiono objawy i przebieg schorzenia, podano rozpoznanie, rokowanie i oceniono przydatność chorego do pełnienia obowiązków zakonnych. Chirurg podkreślił, że opinię wydał po osobistym zbadaniu chorego, którym opiekował się od kilku lat. Zaświadczenie podpisał własnoręcznie imieniem i nazwiskiem z podaniem tytułu zawodowego i odcisnął w laku owalną pieczęć z literami JK w środku. Zaświadczenie było urzędowe, jego koszt wyniósł 8 groszy polskich.

Symptomatologia szkorbutu

W zaświadczeniu chirurg Kłossowicz tak przedstawił stan zdrowia duchownego: „tenże od lat kilku przy słabości ciała, ciężkim oddechu przy najmniejszej ciągłej agitacji pochodzącym, chwiejących się zębach, dziąseł łatwo krwawiących za wolnem zaraz potarciem, letkiem lecz ciągłym bólem stawów zwiększających się w odmianach powietrza i tych nabrzmiewaniem z wyrzutami po goleniach w sposobie sparzelizny czerwonych, ślimaczących się, a później w wrzody gępczaste przechodzących, uporczywych w zaleczeniu, które ustawicznymi są szczególnie w nodze prawej, a po jakowym się zagojeniu, odnawiającymi (szczególnie zaś przy naziębieniu i sforsovaniu chodzeniem lub jazdą) zostawując ślady sine, świerzbiące, za zagraniem się, a letkiem potarciem krwawiące się i odnawiające, sączące, wilgoć wodnistą, gryzącą, prezerwującą od uniwersalnej puchliny, na którą przed lat 8ioma bez życia nadziei chorował, to wszystko jest skutkiem szkorbutu” [2].

Identyczny w zasadzie opis szkorbutu znajduje się w książce *Medycyna ludowa*, napisanej przez dr. med. A. Simona i wydanej w 1860 roku w Warszawie. Symptomatologia szkorbutu została tam przedstawiona następująco: „Szkorbut nie rozwija się od razu; ludzie jemu podlegli zaczynają blednieć, tracić swe siły, i z trudnością chodzą. Dziąsła brzękną, stają się grzybowatemi niebieskawemi, potem plamy czarne lub żółtawe okazują się na skórze, wysięki krwiste tworzą się w tkance komórkowatej, a głównie w muszkułach. Zarazem okazują się bóle w stawach i krwotoki z błon szluzowych i obrzęknięcia krwiste, na których skóra owrzodza się, wtedy następuje osłabienie znaczne, nieprzyjemna woń z ust, mocz rzadki, częsty drobny puls, oddychanie ciężkie, bicie serca i gnice kości, dziąsła odpadają tkankami i zęby się chwieją” [9].

Podobny opis szkorbutu został zawarty w podręczniku Witolda Orłowskiego pod redakcją Tadeusza

Orłowski pt. *Nauka o chorobach wewnętrznych* wydanym w 1989 roku. Obraz kliniczny szkorbutu przedstawiono następująco: „Choroba przejawia się ogólnym osłabieniem, brakiem apetytu, sennością oraz bólami typu reumatycznego. Badaniem przedmiotowym stwierdza się błądź skóry, objawy hiperkeratozy i wybroczynki krwawe w skórze (szczególnie na opuszkach i pod paznokciami palców rąk), znacznie rozpulchnione, przerosłe i łatwo krwawiące dziąsła oraz często cechy ropnego lub zgorzelinowego zapalenia błony śluzowej jamy ustnej, w tym dziąsła w szczególności. Zęby tkwią luźno w rozpulchnionych i zapalnie zmienionych zębodołach. Znaczne wynaczynienia krwi do mięśni, stawów i tkanki podskórnej nie należą do rzadkości. Są one przyczyną upośledzenia ruchów z powodu znacznej bolesności. Gojenie się ran jest wybitnie upośledzone” [8].

Porównanie tych trzech opisów szkorbutu pochodzących z początku XIX, drugiej połowy XIX oraz z końca XX wieku wskazuje, że na przestrzeni blisko 200 lat sposób ukazywania tego schorzenia nie uległ istotnym zmianom. Przedstawione zaświadczenie jest dowodem dobrego przygotowania zawodowego Jana Nepomucena Kłossowicza, przysięgłego i patentowanego chirurga, działającego w początkach XIX stulecia w Koniecpolu-Chrzęstawie.

WNIOSKI

Zaświadczenia o stanie zdrowia wydane przez lekarzy w ubiegłych stuleciach są cennym źródłem wiadomości o symptomatologii chorób. Zaświadczenie chirurga Kłossowicza dostarcza wiadomości o objawach szkorbutu z początku XIX wieku. Przegląd opisów szkorbutu w podręcznikach XIX i XX-wiecznych wskazuje, że symptomatologia szkorbutu nie zmieniła się w ciągu ostatnich dwóch stuleci.

Adres do korespondencji:

dr n. med. Jacek Starzyk
 Świętokrzyskie Centrum Onkologii w Kielcach
 25-736 Kielce, ul. Artwińskiego 3
 e-mail: jacek.starzyk@onkol.kielce.pl
 tel. 41 36 74 289

PIŚMIENNICTWO

- [1] Kodeks Etyki Lekarskiej, tekst jednolity z dnia 2 stycznia 2004 r., zawierający zmiany uchwalone 20 września 2003 r. przez Nadzwyczajny VII Krajowy Zjazd Lekarzy. Naczelna Izba Lekarska. Warszawa 2004.
- [2] ADK, sygn. PC-13/1. Akta konsystorskie parafii Chrzęstaw 1799–1938; k. 113.
- [3] Lepszy K. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Zakład imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1953.
- [4] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red. F Sulimierski, B Chlebowski, W Walewski, t. 4, Warszawa 1883.
- [5] Gliński W. Uwagi na temat siedziby możnowładczej Pobogów-Koniecpolskich w Chrzęstawie-Koniecpolu. W: Przemiany architektury rezydencjonalnej w XV–XVIII w. na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Wybrane przykłady. Materiały z sesji naukowej – Kielce 18 września 1999. Red. JŁ Adamczyk. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Kielcach, Kielce 2000.
- [6] Zieliński K. Słownik pochodzenia nazw i określeń medycznych. Antyczne i nowożytne dzieje chorób w ich nazwach ukryte. Alfa-medica Press, Bielsko-Biała 2004.
- [7] Russell RM, Suter PM. Witamin and trace mineral deficiency and excess. In: Harrison's principles of internal medicine. Ed. A Fauci, McGraw-Hill, New York 2008.
- [8] Orłowski W. Nauka o chorobach wewnętrznych. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1989.
- [9] Medycyna ludowa, czyli treściwy pogląd na środki ochronne, poznawanie i leczenie chorób. Poradnik lekarski dla wszystkich stanów według najnowszych źródeł skreślił Dr. Med. A. Simon. Nakładem Michała Glucksberga księgarza, Warszawa 1860 [reprint].

ANEKS

[W lewym górnym rogu znaczek opłaty skarbowej gr Pol. 8]

Zaświadczenie

Na żądanie Wielebn[ego] Xiędza Bernarda Krawczyckiego Zgromadzenia Kaznodziejskiego kapellana będącego przy dworze Jaśnie Wiel[możnej] Ministrowej Alexandrowej Potocki w Chrzęstowie: wydaje to niniejsze rzetelne moje świadectwo, jako tenże od lat kilku przy słabości ciała, ciężkim oddechu przy najmniejszej ciągłej agitacji pochodzącym, chwiejących się zębach, dziąseł łatwo krwawiących za wolnem zaraz potarciem, letkiem lecz ciąglem bólem stawów zwiększających się w odmianach powietrza i tych nabrzmiewaniem z wyrzutami po gołeniach w sposobie sparzelizny czerwonych, ślimaczących się, a później w wrzody gępczaste przechodzących, uporczywych w zaleczeniu, które ustawicznymi są szczególnie w nodze prawej, a po jakowym się zagojeniu, odnawiającymi (szczególnie zaś przy naziębieniu i sforsowaniu chodzeniem lub jazdą) zostawując ślady sine, świerzbiące, za zagrzaniem się, a letkiem potarciem krwawiące się i odnawiające, sącząco, wilgoć wodnistą, gryząco, prezerwującą od uniwersalnej puchliny, na którą przed lat 8ioma bez życia nadziei chorował, to wszystko jest skutkiem szkorbutu, a ten będąc zakorzenionem, może i sakcesjonalnem w wieku 57io letniem, jest niewyleczon, skłonny do tego będąc, do raptownych wzruszeń hypokondrycznych i żółci, która oddana przez womity. Naturalne prezerwacje od chorób z tego rodzaju wynikłych niebezpiecznych, przy takowem zepsuciu soków, mając od jakowegoś czasu wyżej wyrażonego kilko krotnie w mojem zaradzeniu poznawszy całą organizacją doskonale, wydaje ex officio moją opinią jako Wiel[ebny] Xsiądz Bernard Krawczycki jest niezdaten do pełnienia urzędu publicznego, co podpisem ręki własnej i przyłożeniem pieczęci [...]. Działo się D[ie] 15 10bri [decembris] 1811 roku w Chrzęstowie. Jan Nepomucen Kłossowicz przysięgły i patentowany chirurg. m. p. [Odcisnięta w laku owalna pieczęć z literami JK w środku].